

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A cifra szűr.

(Győrffy István: Magyar népi hímzések. I. A cifra szűr. 88 színes, 80 egyszínű táblával és 200 szövegábrával. Bpest, 1930. 223 l. szöveg. Szerző kiadása. Ára 25 P.)

A gyapjúból, azaz *szőrből* készült *szűr* egyik legrégibb ruhaanyaga azoknak a népeknek, amelyek melegebb ruhára is rászorulnak. Olyan régi, mint a gyapjúból való fonás-szövés ismerete. A juhtartó népek közt nem egy helyen ma is háziiparszerűen készül, csupán *ványolni*, *kallani* viszik el a víz-hajtotta *ványolóba*, *kallóba*; (de pl. az erdélyi havasok oláh lakossága ezt is maga végzi igen primitív vízi készülteinek.) Ez ősi háziiparból lett céhes mesterséggé — nálunk már a középkorban — a szűrtaács, azaz *szűrcsapó* vagy *csapó* mesterség. A debreceni szűrcsapók céhe például 1395-ben keletkezett (azóta is őrzi emlékezetét a város Csapó-utcája, amelyet kicsi híjja, hogy hagyományutáló tudatlan emberek a közeli multban át nem kereszteltek). Debrecenen kívül jeles szűrtermelő céhek egyebütt is voltak: Veszprémben, Miskolcon, egyes felvidéki és erdélyi szász városokban és községekben. A szűrcsapók csapták, a szűrszabók pedig szabták a szűr, attól az időtől kezdve, hogy a mesterség kétfelé vált. Az olyan nyelvtörténeti adatok, mint pl. „Angliai posztó kamuka és tafota helyett szuert koedmoent vet nyakatokba“ (1645) nyilván mutatják, hogy a szűr a XVII. (sőt a XVIII.) században is nem ruhaformát, hanem kelmét jelent. Szabtak is belőle *nadrágot*, *dolmányt*, *derékrevalót*, *köpönyeget*. A ma *szűr* néven ismert köpönyeg-félének a XVIII. század végéig *szűrköpönyeg* a neve. E szó első tagjának (a jelzői résznek önállósulása valószínűleg azokon a területeken történt, ahol már csak szűrköpönyeg készült a szűrposztóból, egyéb ruhaféle pedig már nem; (nadrág, melles stb.). — A mai nyelvgyakorlatban a *szűr* szó már csak köpönyeget jelent s annak is csupán azt a formáját, amelyet Győrffy könyve ismertet nagy részletességgel írásban, s nem kisebb bőkezűséggel 368 ábrán, jóllehet a szűr — mint mondja „rendkívül egyszerű“ ruhadarab. De hiszen éppen az „egyszerű

és ősi szabású“ érdekli a néprajzot, ez érdemli meg az alapos vizsgálatot és bemutatást. A „rendes szűr 11 darabból áll, minden darabja téglányalakú, görbevonallal nincs a szűr szabásában“. Ez egyszerűsége ősiségére mutat. Ha azonban ilyen egyszerű, miért hirdeti a könyv címe mégis *cifra* szűr? Mert az újabb idők szűrét kettő jellemzi: egyszerűség szabásában, cifraság díszítésében. Egyszerűsége (szabása) ősi, cifrasága (díszítménye) újabb. Míg a szabásforma minden valószínűség szerint régebbi, mint az első magyar csapócéh alakulása (1395), mai szabású cifrasága aligha látott több időt 150 esztendőnél. Némi szerény díszítés (színes fonállal való összeöltés, posztó szegés és hajtóka) lehetett ugyan rajta régebben is, ez azonban semmi sem volt későbbi „cifrájához“ képest. Azokat a régebbi romantikus ízü föltevéseket tehát, amelyek szerint a szűrorna-mentika mai vagy közelmúlt elemei honfoglaláskori vagy ennél is régebbi leletek díszítménykincsével volnának összekapcsolhatók, félre kell tennünk, annál inkább, mert az ásatag emlékek fémanyagának ornamentikája más természetű, mint a textilé s mert a sok százados ürt régiek és maiak között semmivel sem tudjuk kitölteni. Nem igazolják meglétét a sokkal fiatalabb céhiratok még a XVIII. századból sem. Nyugodjunk tehát bele abba, hogy a cifraszűr példátlanul gazdag díszítménykincsét a XIX. század teremtette meg, amiben valószínűleg szerepe volt a XVIII. századvégi magyarruhapropagandának, a reformkorszak nemzeti jelszavainak, a demokratikus törekvéseknek (bár a század első felében még „levakarják a cifrát“ a szegényember szűréről), a rokoko aprólékosságának és a bidermayer naturalizmusának, pepecselésre alkalmas egyszerű anyagainak és türelmijátékszamba menő technikáinak. Elégedjünk meg azzal, hogy egy magyar népies iparág olyan sajátos díszítménykincset teremtett meg egy pár emberöltővel ezelőtt, amely légszebb bizonyossága a magyar szellem ősi gyökereken táplálkozó, a legújabb időkig eleven alkotó erejének, művészi alkotó kedvének.

A szűr e kettősége, egyszerűsége és cifrasága szerint az egyszerűen előadhatókat, a mesterség multját, a szűrfafták szabását, az anyagra tartozó mondanivalóit, a szerszámokat, technikát stb. a szerző szóval tárja elénk, a leírhatatlan „cifrát“ pedig bőséges illusztrációjával mutatja be. De itt is igyekszik a díszítményszerkesztés módját, a színek szokásos összetételét, az alkalmazások rendjét, a hímzés technika öltéselemeit (amely utóbbiban Palotay Gertrud elemzéseit használja fel), a

mindezekben vidékek szerint változó különbségeket, mintegy az ornamentika dialektusait mentül alaposabban élénk tární, megmagyarázni. Térképen mutatja be a szűrszabó céhek székhelyeit, a szűrtípusok elterjedését; mutatót ad a szokásos mérték- és mesterjegyekből stb.

A most elmondottak javarészét a könyv *Bevezetése* első és második fejezete (*I. A magyar szűr, II. A magyar szűrornamentika*) tartalmazza. A továbbiakban földrajzi rendet követ: *III. A bihari és erdélyi cifraszűr; IV. A kun cifraszűr; V. A debreceni és hajdúsági cifraszűr; VI. A felföldi cifraszűrök; VII. A dunántúli cifraszűr*. Mindenik fejezetben sorra veszi az illető típus történetét, szabását, díszítményét, öltésmódjait s végül magyarázza a fejezeteket követő képes táblák ábráit. — Megkísérljük e szűrtípusokat röviden jellemezni. A bihari szűrnek felálló nyaka van s elül a mellen összeér. Ez a típus a Tiszát nem lépte át, sőt a Nagykunságon sem tudott divatossá lenni. A fekete szűr is csak itt hódított tért, valamint Hajdú megyében. A nyakas szűr Debrecenben *Széchenyi-szűrnek*, a nyakatlan *magyar szűrnek* nevezik. A nyakas szűr, különösen a fekete, az 50—60-as évek úri rendjének népieskedéssel tündető divatja lehetett. Innen a neve. (Dunántúl egy szűr-fajtának *Garibáldi-szűr* a neve; az u. n. garibáldisták feketeszűr-divatjának emlékét magam is ismerem — Erdélyből.) Díszítésmódja a hímzés és rátét, továbbá a színes posztóval való szegés vagy csipkézés; a zsinórozásnak is van emléke. Ornamentikájának fő jellemvonása, hogy aprólékosan kihímzett nagy foltokkal díszít. Leggyakoribb virágeleme a szekfű, kedvelt színei a vörös árnyalatai, később egyre több feketével keverve. Később a hagyományos ornamentika hímzését géppel rávarrt applikáció, egy-két színű posztóvirágozás helyettesítette. Erdély felé főleg ez utóbbi terjedt el. Öltésmódja — az aprólékos hímzésnek megfelelően rendkívül elharapózott. — A kun szűr jellemző foltja az aszaja. Ha egyebütt díszítetlen is, itt mindig díszes. Szabása szerint mindig nyakatlan. Fő díszítőeleme a rózsza, a maga sajátos stilizáltságában, amelyet az irodalom régebben helytelenül *pávaszemnek* nevezett el. (A szűrszabó csak virágokat hímez; magát a hímzés szót sem használja, hanem ehelyett mindig *virágozást* mond.) Gyakori díszítő eleme a *tulipánt* is, még pedig a *tátott*- vagy *borjúsájú* és a *kerektulipánt*. De van *nefelejcs*, *szekfű*, *gyöngyvirág* is. Legkedveltebb levele a *rozmaringlevél*. Egész ornamentikáját sajátos formás színritmus jellemzi. Öltésmódja gondos, aprólékos, amely

pontosan szemmel tartja a rajzot. Sajátja a hímzett foltra más színek való beöltés vagy ráöltés. — A debreceni szűr-cifrázás a hagyomány szerint Veszprémből származott ide 1843—44 táján. A *cifra* magán a szűrön lassan terjedt, s három foltnál tovább nem is jutott. Hímzés technikája a leghitványobb az egész országban. Ennek oka a debreceni szűr nagy kelendő-sége. A mester nem ért rá a hímzésre; ezt a munkát háziipar-szerűleg a hímzésre kitanított nők végezték, — úgy ahogy tud-ták. A mester szabott, a legény rajzolt, a varróleányok hímez-tek. A fonalat takarékoságból nem öltik át, a színritmusra nem ügyelnek. Díszítésének jellemző eleme a rozmaringleveles tulipánt. Csokoreredetű hímzésfoltjai nincsenek. A szegés színe zöld, a *csipke* zöld-piros. A kék és sárga szín — mint általában a magyar szűrökön — itt is hiányzik. A szűr a melléh össze-tartó *csatt*-ját szíjgyártók csinálták, rendszeren zöld szíronnyal tulipántosra hímezve. Az általvető zsinór nem igen volt szoká-sos. A Hajdúságon előfordul a fekete posztóbból való barna-posztórátétes, valamint a szürke, *kacsari* posztóbból való szűr is. — A felföldi szűrök között külön típus a telehímzett egri szűr, a kunságival rokon szentistváni, a dunántúlira emlékez-tető rimaszombati, a gondos hímzésű gyöngyösi, a nagyobb gallérú palóc, amelyhez a pest-budai típus is csatlakozott. A palóc szűr újjja fenekelt, aszaja keskeny, díszítményének fő-helye a gallér. E tájon legszembeütőbb a gallér virágdíszének bokros elrendezése. A palóc szűr szabása és díszítése az ősi jel-legeket jól megőrizte. A Csérhát, Mátra, Bükk tájától északra, inkább a dunántúli típus felé hajlik a cifraszűr. Itt a díszítő-elemek nagyok, mert posztójuk is durvább, mely az aprólékos kezelést nem bírja el. Virágai jobbra vörösek. Színhatása a kunságival egyező. A palóc szűr öltésmódja a díszítmény szer-kezetét igyekszik hangsúlyozni. — A Dunántúl keleti fele (Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya) az alföldihez hasonló szű-rökben járt. De Veszprém, Zala, Somogy, Vas megye területén egy sajátos, ősi formájú szűr típus divatozott, amelyet *bakonyi* vagy *somogyi* néven szoktunk emlegetni. Szabása az alföldi nyakatlan szűrrel egyező, alkotó elemei azonban egészen más méretűek. Dunántúl különben viseltek egyéb szűrköpönyeg-féléket is, amelyek részben a subához, részben a kabátféléhez hasonlítottak. A Bakony, Somogy táján divatozott szűr nagy gallérja, szépen befenekelt újjja, rövid, de bő volta jellemezte. Újjja rövid, csökevény, felölteni nem való, de nem is lehet. Ez az újj pásztornak csak a készség tartására szolgál. Rövidségét

a kanász erdei élete magyarázza. Hímzett aszaja nincs. Volt divatja a subaszabású köpenyegszűrnek és szűrdomlánynak is. A dunántúli szűrök szembetűnő díszítménye a színes posztószegés és posztórátét. A rátét-díszítmények közt leggyakoribb a tulipánt. A bakonyi szűrön előfordul a madár is, galamb vagy fecske. A hímzés a posztóborításon, szegélyen foglal helyet, ritkán a csupasz szűrposztón. Egyébként a dunántúli szűr díszítő elemei nem nagyon változatosak, viszont öltéselemekben ez a szűr fajta látszik leggazdagabbnak. E szűr csoport illusztrációs anyagában igen érdekesek azok a pásztorfaragásokról vett szűrös alakok, amelyekből szintén ad a szerző szép sorozatot.

Ez ismertetésünk során, kiszakított részletekkel, csak jelezni kívánjuk azt a gazdagságot, ami e legdíszesebb magyar ruhaféle forma- és díszítménykincsében élénk tárul a könyv gazdag képsorozata és bőséges magyarázatai folyamán. Épp úgy nem terjeszkedhetünk ki a könyv történeti adalékaira, amelyek sok újat hoznak s az ismertetet is új világításba helyezik. A céhíratok bő szemelvényeiből meglevenednek emberek, mesterek, legények, a szűrrel való kereskedés sok érdekes mozanata, a piacért való verseny, a szállítás, a vásár, s főleg magának a munkának menete, a jó és rossz „konjunktura“, mely régen is csak olyan életbevágó volt, mint manapság, ha a céh élet zártságának, a céhbbeliek összetett erejének nehézségeit sikerült is legyőznie, sok támadást sikerült visszavernie. A minden céhben oly fontos fegyelemnek minden szakmában van valami sajátos mellékíze, a fegyelmezésnek valami sajátos ambíciója. Talán nem véletlen, hogy éppen a szűr szabó „céhtörvényben“ jelentkezik legszigorúbban a takaros külső megjelenésre irányuló regulázás. A jövő mesternek, a legénynek, minden lépésére ügyelnie kellett, úgy körül volt fonva életútja törvénytövissel. Büntették, ha ládanyitáskor a szomszédja kezét nem fogta, ha mindenkit meg nem süvegelt, ha nem volt mentéje, ha pálcá nélkül járt, ha mentéjét félvállon viselte, vagy evett az utcán, „bejáráskor“ pálcát, sarkantyút, fegyvert viselt, ha dolmánya kapcsolatlan vagy gombolatlan volt, a templomban vagy a bejáráskor; ha kilógott az inge vagy nadrágja kötője, zsebéből a keszkenője, ha a lábát „keresztül tette“, ládanyitáskor kezét az asztalon felejtette, ha céhmulatságon a leányok közé ült, ha templomba menet vagy bejáráskor üstöke kötve volt és görbefésűt viselt, ha a bort kihányta, ha a táncban gyertyát gyújtott vagy a hamvát elvette, ha úgy tette le

a pénzt a láda előtt, hogy pendülését mások is meghallották; az öreg dékánt is büntették, ha a láda előtt „grétázást” úgy le nem törülte, hogy „megösmerték”, s a kisdékánt, ha a spongyát úgy ki nem facsarta, hogy víz ne maradjon benne; ahány csöppet az öreg dékán kifacsart belőle, annyi pénzt fizetett a kisdékán.

De ha érdekes a mesterségnek története, nem kevésbé az magának a könyvnek története sem. Tudományos életünk romantikus hőskorára emlékeztet e könyv megszületése. Maga a szerző rajzol, nyomtat, előfizetőket keres (nem nagy eredménnyel), segítséget kér, végül is a keresk. minisztérium 2000 pengős s a magyar sörgyárosok (!) 100 pengős támogatásával „anyagi ereje végső megfeszítésével” könyvét maga adja ki. Nehéz megállani, hogy az ember ide ne kanyarítson egy-két keserves ígét. Ehelyett inkább mentegessük ezt a „körülményt” azokkal az időkkel, amelyek ránk szakadtak, s mondjunk köszönetet a szerző kiadónak, a vagyontalan tisztviselőnek ezért a bátor tettért, hogy a maga nemében legmagyarabb, a magyaros iparművészeti törekvések munkamódjára nézve legtanulságosabb nemzeti kincsünket, a magyar díszítményszerkesztés ábécéjét megírta és megrajzolta, miután kisebb-nagyobb megszakítással húsz esztendeig tanulmányozta a magyar nép szellemének ezt a művészi betűvetését.

A könyv története magyarázza a munka néhány fogyatkozását: az igen takarékos méretre szabott térképet, a ragyogó, pompás magyar tárgy helyenkint szerény képes megjelenítését s talán a tartalommutató s a gazdag tárgyi és nyelvi anyag mindenképpen idevágó tárgy- és szómutatójának hiányát is. Ez magyarázza az egy íven egyszerre nyomott színes illusztrációk eredeti színváltozat-gazdagságának — hogy szerző szavai-val éljek — „egy nevezőre hozását”. Ez magyarázza a hímzés-elemek színes tábláinak síkdíszítmény-jellegű bemutatását, reprodukálását, bár a bő fényképsorozatok és háromszínnyomású reprodukciók javarésze e vázlatos, inkább a díszítményszerkesztés mikéntjét mutató módot elég jól kiegészíti.

A könyv elolvasása után együttérzünk Györffyvel, úgy ahogy Előszava végső soraiban kifejezi: „Most, hogy könyvemet útnak indítom, úgy érzem, mintha temetőben a sír szélen állanék, melybe nemsokára beletemetkezik egy nagymultú magyar iparág. Szanaszéjjel jeltelen sírokban névtelen iparművész-szűrszabók nyugosznak. De nem mulnak el nyom nélkül. Az általuk teremtett magyar ornamentika emléküket

mindaddig megőrzi, míg magyar él ezen a földön. Könyvem ne csak síremlékük legyen, hanem összekötő kapocs is mult és jövő között!”

Viski Károly.

A mű néhány képmellékletét az I—VI. számú műmellékletünkön találja meg az olvasó. Szerk.

Csefkó Gyula : Szállóigék. Szólásmódok. Tanulmányok szó-láskészletünk köréből. (Budapest, 1936. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság.)

Magyar szavaink eredetének kérdése már nyelvtudományunk kezdetei óta mindig a legnagyobb mértékben érdekelte nyelvészeinket, de magyaros szólasaink iránt régebben vagy egyáltalán nem érdeklődtek, vagy megelégedtek ezeknek valamely anekdótás magyarázatával. Komolyabban csak alig 40—50 éve foglalkoznak nyelvünk ilyenmű jelenségeinek kutatásával, s ezen idő alatt különösen TÓTH BÉLA, TOLNAI VILMOS és KERTÉSZ MANÓ szereztek maguknak e téren nagy érdemet. Méltóan csatlakozik most hozzájuk *Szállóigék, Szólásmódok* című szép könyvével a magyar nyelvtudománynak régi és már eddig is nagyérdemű munkása, CSEFKÓ GYULA szegedi polgári iskolai tanár.

CSEFKÓ GYULA csak autodidakta ugyan a magyar nyelvtudomány terén, de a nyelvészek körében általánosan elismert és nagyra értékelt tudományos sikerei fényesen bizonyítják, hogy az autodidaktaság egyáltalán nem akadályozza annak, hogy valaki a tudósok legtiszteltebb sorába emelkedjék. Csak istenadta tehetség kell hozzá és ezzel párosult lankadatlan szorgalom. Hogy ez a kettő a legteljesebb mértékben megvan CSEFKÓ-ban, azt mi, az ő szaktársai, már régóta tudjuk ugyan, de újra és fényesen bebizonyította ezt ezen legújabb munkájával. Mind tárgya miatt, mind megírása módja miatt egyforma élvezettel olvashatja ezt a tudós nyelvész is, meg a nyelvi jelenségek iránt érdeklődő művelt laikus is.

Összesen 44 szólasunkat magyarázza e munkájában. Ezek legnagyobb részének eredete eddig teljesen ismeretlen volt; kisebb részüket próbálták ugyan ő előtte már mások is magyarázni, de CSEFKÓ most kimutatja, hogy nem az a helyes magyarázatuk, hanem más. Hogy olyasóinknak egy kis fogalmat adjak arról, hogy milyen érdekes e könyv tartalma, és hogy kedvet ébresszek bennük megvételére és elolvasására, idézem

például a következőket: *Tudja a Herkó páter! Ráteríti a vizes lepedőt, Megérzi a sáfrányillatot, Megtanítlak kesztyűben dudálni, Sült paraszt, Az asszony verve jó, Köpenyeget forgat, Aranyhegyeket ígér, Kenyértörésre kerül a dolog, Eben gubát cserél, Faképnél hagy, Azt se mondta: befellegzett, Nem ér egy hajítófát, Köti az ebet a karóhoz, Szidja, mint a bokrot.* Még számos más ilyennek is megmagyarázza az eredetét és fejtegetéseinek olvasása közben néha igazán nem tudja az ember, hogy a szerzőnek e magyarázatokban megnyilatkozó éles elméjét csodálja-e inkább, vagy bámulatosan széleskörű művelődéstörténeti, néprajzi és lélektani ismereteit. Szigorúan bíráló szemmel olvastam végig e kötetet, de hibát csak egyetlen egyet fedeztem fel benne: a *széllelt bélelt*-féle szólásmódokban a mai *bélelt* helyett a régiségben gyakran használt *bérlelt* alaknak nem helyes a nyelvtörténeti magyarázata. Egy kanál levest már egyetlen csepp tinta is megrontana ugyan, de mi ez az egy csepp tinta a tudásnak akkora óceánjában, mint amekkora CSEFKÓ szép könyvében élénk tárul!

Legmelegebben ajánlom ezt az érdekes és értékes munkát a magyar nyelvi jelenségek iránt érdeklődő olvasóknak. Kérem, hogy aki csak teheti, szerezze meg magának. Nem a szerzőnek lesz ebből haszna (hisz ingyen adta oda évtizedes kutatásainak ezen érett gyümölcseit, sőt szegény tanár létére még súlyos anyagi áldozatot is hozott azért, hogy munkája a magyar nyelvtudomány javára megjelenhessen), hanem az olvasónak. A hungarológia iránt fogékony léleknek felejtethetlen élmény lesz e könyv elolvasása.

Horger Antal.

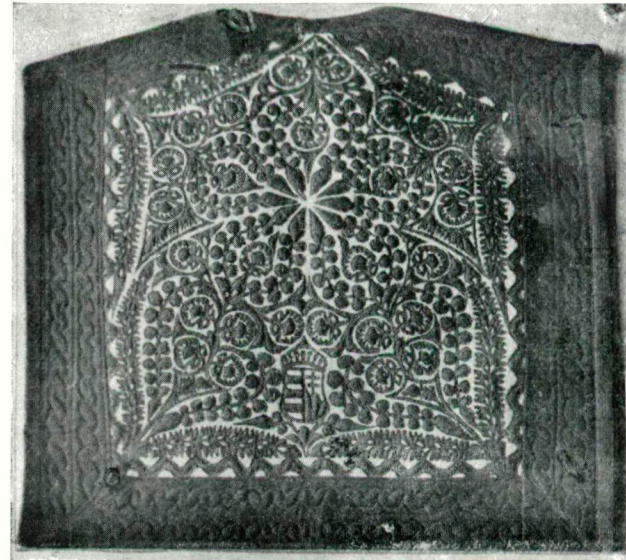

I. MŰMELLÉKLET.

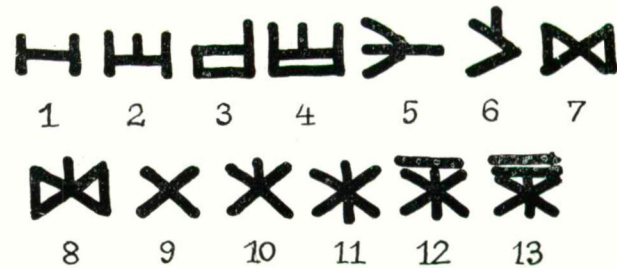
Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Kanászbojtár cifraszűrben, 1880. tájáról.
Nagyszalonta. Biharmegye.

Rátétes szürgallér. Berettyóújfalu. Biharmegye.

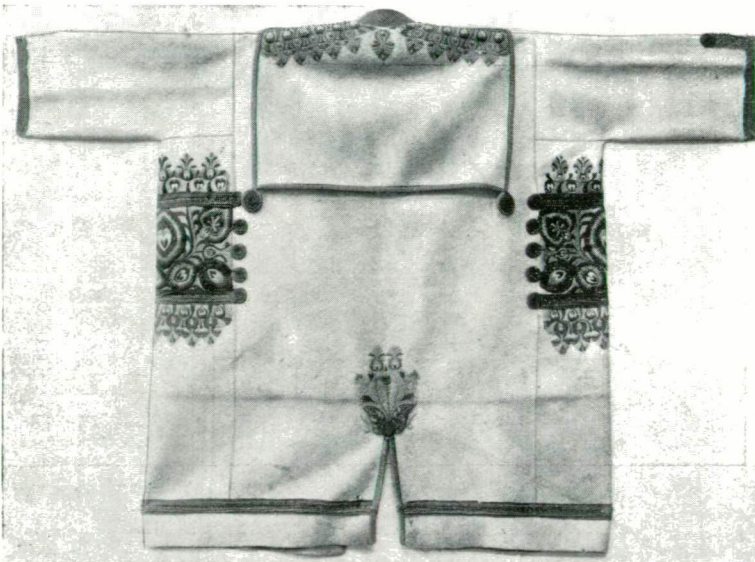
Mesterjegyek a szűr méreteire.

II. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Kúnsági és palóc hatásokat mutató bihari cifraszűr gallérja.

Régi nyakas cifraszűr, Debrecen.

III. MŰMELLÉKLET.

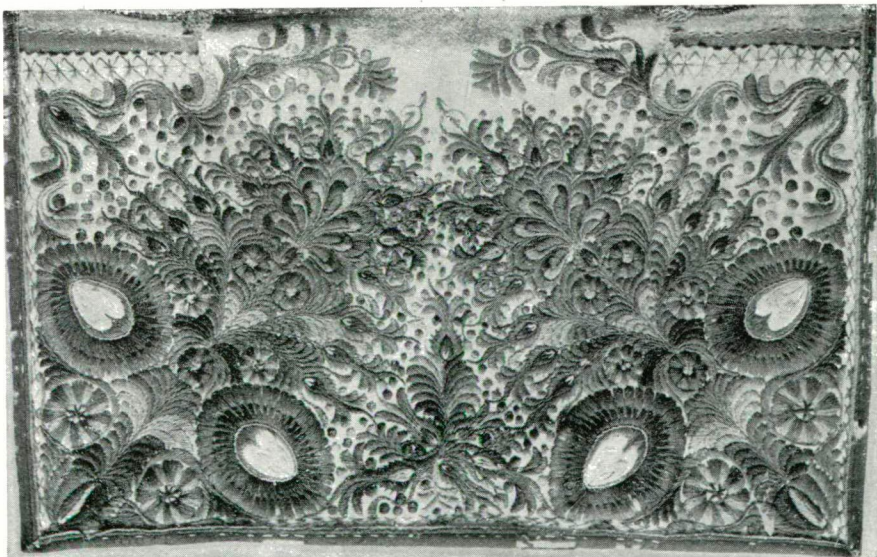
Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Férfi szűrben. Nagykúnság.

Juhászbojtát nyakatlan szűrben.
Hortobágy.

Matvó cifra szűr gallérja. Mezőkövesd. Borsodmegye.

IV. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Palóc cifraszűr. Sajómelléke.

Bokorvirág szürgallérről. Losonc.
Fábián Gy. rajza.

Legény cifraszűrben. Szirák. Borsodmegye.

V. MÚMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismereti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Juhász szűr kabát. Sárvár. Vas megye.

Legény fenekesujjú szűrben Csököly. Somogy m.

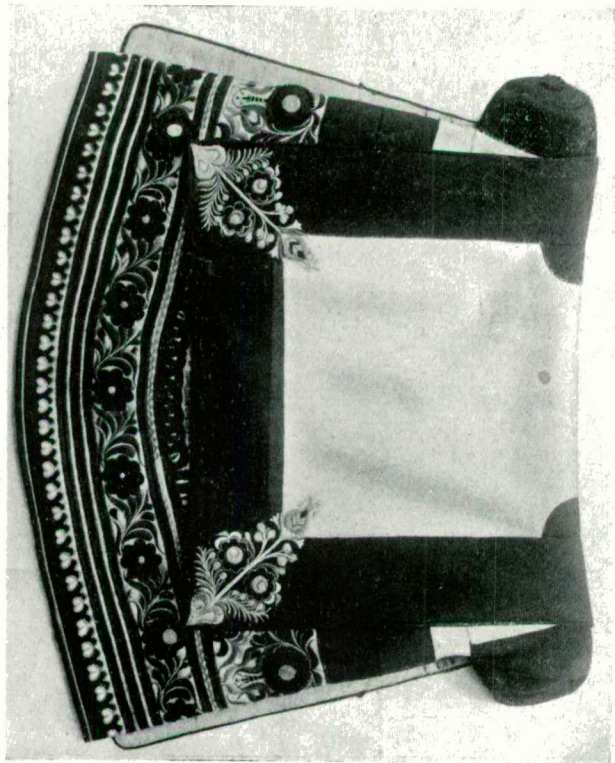

Milfajt Ferenc betyár. Veszprém m. 1836. évből.

VI. MŰMELLÉKLET.

Győrffy István: A cifra szűr c. könyvének ismertetéséhez.
(Ismerteti Viski Károly III. évf. 69. és kk. II.)

Cifra kanászszűr, Karád, Somogy megye.

Csáklvás juhász szűrkabát. Sárvár. 1873. Vas m.

Gallérszűr. Somogy megye.